

Краснов Владимир Владимирович, доктор медицинских наук, кандидат педагогических наук, профессор, заведующий кафедрой, кафедра педагогики, психологии, медицинского и фармацевтического права, Национальная медицинская академия последидипломного образования имени П. Л. Шупика, ул. Дорогожицкая, 9, г. Киев, Украина, 04112
E-mail: prmpfr.nmapo@gmail.com

Щербинская Елена Станиславовна, кандидат медицинских наук, ассистент, кафедра акушерства и гинекологии, Национальная медицинская академия последидипломного образования имени П. Л. Шупика, ул. Дорогожицкая, 9, г. Киев, Украина, 04112
E-mail: director@professional-event.com

Сичкориз Орест Евгеньевич, кандидат медицинских наук, доцент, декан, факультет последидипломного образования, Львовский национальный медицинский университет имени Данила Галицкого, ул. Пекарская, 69, г. Львов, Украина, 79010
E-mail: uvarkinaev@gmail.com

УДК 027.9 (477.41) -043.86 (-25"18"/ 28-"19")

DOI: 10.15587/2519-4984.2017.100340

РОЗВИТОК НАРОДНИХ БІБЛІОТЕК-ЧИТАЛЕНЬ НА КИЇВЩИНІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

© Н. Г. Шарошкіна

У статті подано аналіз поняття "народні бібліотеки-читальні". Зроблено висновок, що саме просвітницькі та громадські організації були ініціаторами та організаторами становлення і розвитку народних бібліотек-читалень. На основі аналізу архівних джерел виявлені особливості становлення та функціонування зазначених бібліотек на Київщині та їхнє значення у забезпеченні населення бібліотечною книгою. Матеріал подано в історичному аспекті

Ключові слова: народні бібліотеки-читальні, бібліотеки спрощеного типу, земські бібліотеки, просвітницькі організації

1. Вступ

Київщину по праву називають колыскою української державності, де зароджувалися й міцніли державотворчі традиції українського народу, формувалися морально-етичні засади нації. Найважливішим елементом соціокультурного розвитку суспільства є бібліотеки, які взаємодіють як з окремими особистостями, так і з державними та громадськими структурами, що займаються питаннями управління, науки, освіти, культури і мистецтва, проблемами міжнародної та міжконфесійної взаємодії.

Історично, бібліотеки є посередниками між творцями духовних цінностей і їх споживачами. Через спадковість у відтворенні знань й інформації вони впливають на формування особистості і суспільства. Тому бібліотеки, займаючи важливе положення в системі соціальних комунікацій, визначають соціокультурний потенціал суспільства. Як невід'ємний складник національної культури і один з найважливіших суспільних інститутів бібліотеки швидко реагують на всі події та зміни в суспільстві.

Народні бібліотеки-читальні визначаються в історико-педагогічній літературі як важливий засіб позашкільної освіти населення. Саме вони на межі століть допомагали в поширенні грамотності населення, що було важливим для виробництва та суспільства, що розвивалося.

Вивчення історичного досвіду розвитку народних бібліотек-читалень на Київщині дозволяє усвідомити минуле країни в усіх її складностях і суперечностях, правильно зрозуміти сучасний стан та перспективи її майбутнього. Історичне минуле розви-

тку народних бібліотек і читалень, викликане появою нового типу грамотності і культури і, відповідно, нових технологій і механізмів задоволення вічної потреби людини в інформації, дає нове бачення шляхів удосконалення діяльності бібліотек у сучасних умовах розвитку суспільства.

В епоху інформатизації принципово змінився вигляд бібліотеки, її роль як соціального інституту в суспільстві. Відтак, виникла потреба узагальнити весь пройдений бібліотеками шлях. Досліджуючи еволюційний розвиток бібліотек та використовуючи досвід минулого, можна прогнозувати, вдосконалювати роботу бібліотек відповідно до вимог часу.

2. Літературний огляд

До революції 1917 р. вивчення діяльності бібліотек входило в більш ємке поняття "позашкільна освіта", тому дослідженнями в галузі бібліотечної справи займалися діячі народної освіти, культури та просвітники.

На сьогоднішній час існує дуже обмежена кількість робіт про діяльність народних бібліотек-читалень в Україні. В цілому, це праці, які висвітлюють діяльність книгозбірень на окремих територіях України. Так, О.Айвазян розглядає матеріал про народні бібліотеки Подільської губернії [1, 2], І. Мілясевич – про бібліотеки Волині [3], В. Шандра – про діяльність народних бібліотек-читалень Шполянщини [4], Т.Соломонова – про народні бібліотеки та читальні Вінниччини [5], Л.Лучка – про народні бібліотеки Придніпров'я [6]. Водночас діяльність народних бібліотек-читалень Київщини, й

досі є однією з найменш вивчених проблем в історії нашої держави.

Перспективи наукових досліджень вбачаємо в розкритті зазначеної проблеми.

3. Мета та задачі дослідження

Мета дослідження – вивчення та аналіз становлення і розвитку народних бібліотек-читалень на Київщині (кінець IX – початок XX століття).

Для досягнення мети були поставлені наступні задачі:

- розкрити сутність поняття «народні бібліотеки – читальні»;
- дослідити становлення і розвиток народних бібліотек-читалень на Київщині дореволюційного періоду.
- проаналізувати становлення і розвиток народних бібліотек-читалень на Київщині дореволюційного періоду

4. Аналіз сутності поняття «народні бібліотеки-читальні»

Поняття "народна бібліотека" виникло ще у другій половині XIX століття. Аналізуючи праці радянських бібліотекознавців, можна визначити народні бібліотеки як бібліотеки для "простонароддя". Така назва була зафіксована у радянських книгознавчих та бібліотекознавчих словниках. Наприклад, в "Словаре библиотечных терминов" зазначається: "Народные библиотеки в дореволюционной России – бесплатные библиотеки, создававшиеся для рабочих и крестьян" [7].

За тлумаченням державного документу "Узаконения о бесплатных народных библиотеках (читальнях) с приложением примерных их уставов, составленных Санкт-Петербургским Комитетом грамотности" (1984 р.), термін "народні бібліотеки" визначається як загальнодоступні, безкоштовні бібліотеки. За цим документом ознаками такого типу бібліотек було визначено такі як:

- загальнодоступність (вони відкриті для читачів будь-якого віку та суспільного стану, тобто всіх верств населення);

- безкоштовність (не брались кошти ні за читання книг, ні задатки, ні штрафи за загублену книгу, за її псування чи несвоєчасне повернення) [8]. Залежно від того, як видавалися книги (додому, або тільки в читальному залі), народні бібліотеки називалися «народні бібліотеки» або "народні бібліотеки – читальні". Якщо в бібліотеці працював і абонемент, і читальний зал – уживався термін "бібліотека-читальня". Читальнею називали читальний зал, а під бібліотекою розуміли сучасний абонемент, тобто видачу книг додому.

Народні бібліотеки-читальні, які відзначає В. Шандра, – збірна назва (міські безкоштовні, народні читальні, громадські бібліотеки, громадські бібліотеки-читальні, народні сільські бібліотеки). Це загальнодоступні безкоштовні та почасти з незначною платнею бібліотеки для широких верств трудового населення [4].

Аналізуючи архівні джерела, автори прийшли до визначення, що народні бібліотеки – це безкошто-

вні загальнодоступні позашкільні заклади освіти, які забезпечували засвоєння та закріплення знань і навичок з основ наук (переважно у вільний час) широких верств трудового населення міста і села; сприяли розвитку їхніх нахилів та інтересів, задоволенню потреб у певній сфері діяльності; допомагали соціалізуватися у суспільному житті шляхом набуття знань.

5. Становлення народних бібліотек-читалень на Київщині у дореволюційний період

В Україні кінця IX – початку XX століття був чіткий розподіл бібліотечних закладів на публічні; громадські; народні; спеціальні; навчальні; церковні; військові; дитячі тощо. Тип бібліотеки залежав від читацької спрямованості: для загалу, для простого народу, для членів певного товариства, для прихожан конкретної церкви, для учнів і таке інше. Також тип бібліотеки визначався залежно від того, на чий кошти і з чиєї ініціативи вони виникали: державні (урядові), приватні (на гроші окремих осіб), громадські (на кошти населення, або конкретного товариства). Типізація бібліотеки, як правило, відображалась на її назві [9].

Оскільки Київщина не мала самостійного державного статусу, її територія входила до складу Російській імперії, то не було бібліотек при вищих органах влади, але існували губернські та намісницькі, окружні та повітові управління місцевих органів влади при яких теж працювали бібліотечні установи. Як приклад – бібліотеки Київського Генерал-губернаторства, відділення центральних органів та відповідних галузей державної діяльності. Виняток становили установи освіти, науки, культури та навчальні заклади, які перебували у підпорядкуванні Міністерства народної освіти [10].

Територія України була поділена на навчальні округи, а попечитель округу видав системою освіти і зобов'язаний був доглядати за всіма бібліотеками, що функціонували у системі вищої та народної освіти, а також за публічними, шкільними та народними бібліотеками губернського, повітового та сільського рівня. Пряме управління бібліотечними установами здійснював особисто губернатор, який мав право закрити бібліотеку. Більша територія України входила до Київського навчального округу: бібліотеки Київської, Чернігівської, Полтавської й частини Холмської губернії [9].

Варто зауважити, що до збройного перевороту 1917 р., на теренах Російської імперії існувало багато типів народних бібліотек. На Київщині більшість становили бібліотеки, засновані "Комітетом піклування про народну тверезість", "Київським товариством грамотності", місцевими громадами, а пізніше – Земствами та бібліотечними товариствами.

Підґрунтям становлення народних бібліотек були міські читальні. Перша Київська міська безкоштовна читальня була відкрита у 1890 р. [11], 2-га читальня – у 1901 р. [12], 3-тя читальня відкрилася в 1903 р. [13], 4-а читальня – у 1905 р. [14].

У справі організації читалень значну роль відігравав "Комітет піклування про народну тверезість", діяльність якого охопила численні регіони імперії через губернські, повітові, міські комітети. Перші читальні організовувалися при чайних. Зокрема, влі-

тку 1897 р. в Києві була відкрита "Народна чайна", яка розташовувалася в чотирьох кімнатах дерев'яного будиночка селянина Калини на Лук'янівці. Наприкінці 1897 року при чайній з'явилася безкоштовна бібліотека-читальня. Незважаючи на мізерне фінансування з казни, пропаганда вживання дешевого чаю та культурного проведення часу в бібліотеці не згасла і дійсно надавала позитивний вплив на маси, реально відволікаючи їх від алкоголю. Станом на 1914 р. Київський комітет Піклування про народну тверезість складався з цілої мережі "народних чайних" [15].

Розміщувалися вони головним чином на базарних площах, де найчастіше були любителі випити. Виняток склала народна чайна на Подолі. Вона була облаштована на Поштовій площі, поблизу пасажирських пристаней. Цікаво, що для приміщення цієї чайної став перенесений на берег Дніпра дерев'яний павільйон, в якому на Сільськогосподарській і промисловій виставці (1897 р.) розміщувалася експозиція міста Києва [15].

Як наслідок, у 1898 році Київському комітету Піклування була виділена ділянка міської землі в 350 квадратних сажнів (близько 1600 кв. м) на Лук'янівській площі, абсолютно безкоштовно на весь той час, доки діятимуть чайна і бібліотека. За два роки на Київщині було відкрито 55 чайних-читалень [17]. Але у такого типу народних бібліотек були свої недоліки. Переважна більшість відвідувачів чайних не могли використовувати читальні з причини неосвіченості; інша частина населення ігнорувала відвідування читалень через брак вільного часу, і тільки окремі особи переглядали книги та періодичні видання.

6. Розвиток народних бібліотек на Київщині

На Київщині більшість становили народні бібліотеки, засновані не тільки "Комітетом піклування про народну тверезість", а й "Київським товариством грамотності", місцевими громадами, а пізніше – Земствами та бібліотечними товариствами.

Читання в бібліотеках відбувалися у вихідні, перед святами, часто поєднувалися з аматорськими виставами, хоровим співом. Зважаючи на масове відвідування таких заходів, влада виділяла кошти на придбання "чарівних ліхтарів", що були практично в усіх бібліотеках. Попри тотальний контроль і цензуру, місцева інтелігенція намагалася використовувати такі заходи для популяризації українських класиків та діячів культури [18].

Варто зазначити, що до середини 60-х рр. XIX ст. бібліотеки функціонували тільки при навчальних закладах, та розподілялись на університетські та публічні. Університетські бібліотеки налічували до кінця XIX ст. близько 200 тисяч томів, але загальна маса читачів не завжди могла взяти потрібну літературу в цій бібліотеці. Загалом вона обслуговувала викладацько-професорський склад. У 1866 р. в Києві була відкрита перша публічна бібліотека. Її фонд складався з 667 книг. А вже до кінця 80-х рр. XIX ст. нараховувалось до 9 000 назв, проте категорично заборонялося залучати книги українською мовою [19].

З 1884 р. діяльність бібліотек регулювалася досить реакційними "Тимчасовими правилами" (1884 р.) для публічних бібліотек, які періодично пе-

реглядалися "Алфавітними списками товарів друку, що не повинні бути дозволені в публічних бібліотеках". Цими нормативними актами, якими бібліотечна справа керувалася до 1917 р., передбачалося виключення з бібліотечної справи як неблагонадійних осіб, так і "неблагонадійних" книжок.

Видані у 1890 р. "Правила про безкоштовні народні читальні та порядок нагляду за ними", передбачали додатковий нагляд з боку чиновників та духовного відомства за діяльністю публічних бібліотек та їхнім фондом. Міністерство народної освіти почало видавати каталоги книг, дозволених для народних читалень. Народні бібліотеки, які підпорядковувалися Міністерству народної освіти, за змістом книжкових фондів мали фрагментарний характер та були обмежені навчальною, дидактично-повчальною, "монархічною" та релігійною літературою, а також виданнями "дешевої бібліотеки" [20].

Кінець XIX – поч. XX ст. в Україні характеризується бурхливим розвитком національної самосвідомості, виникненням численних культурно-просвітницьких установ та товариств, українських осередків "Просвіти" (1906–10 рр., 1917–20 рр.), діяльність яких сприяла подальшому розвитку народних бібліотек. Зокрема, за підтримки Київського товариства грамотності стали розвиватися народні бібліотеки спрощеного типу. Бібліотеки носили імена відомих осіб – Ф. Ф. Павленкова, бібліотеки відкриті на честь О. С. Пушкіна, Т. Г. Шевченка та інших. З 1900 р. товариство долучилось до проекту з організації найбільшої мережі "іменних" безкоштовних народних бібліотек, виконуючи заповіт московського книговидавця Ф. Павленкова, який заповів відкрити в імперії 2 000 бібліотек на таких умовах: 50 рублів на влаштування кожної бібліотеки мало надаватися з його фонду, ще 50 рублів повинні були виділити засновники. Кількість "павленківських" бібліотек невпинно зростала. Станом на перше січня 1907 р. у Київській губернії їх існувало – 51 [19].

У кожному повіті створювалося ядро такої бібліотеки (чиновницька кімната з обов'язковою книжковою шафою). Можна стверджувати, що саме в бібліотеках Київщини розпочалася робота з каталогізації та систематизації бібліотечних фондів. Про це свідчать факти існування у чиновницьких кімнатах загального та 14-ти приватних друкованих каталогів та ящиків-шаф під номерами для сільських волосних бібліотек. В селах Київщини такими своєрідними каталогами опікувались місцеві вчителі. Книги для сільських ящиків добирали завідувачі повітовою народною бібліотекою, далі їх передавали сільським старостам волості. Ящики знаходились у селах 2 місяці, а потім передавалися в інше село. Це тривало до того часу, поки останній ящик з книгами не пройде через усю волость. В подальшому формувалася новий список літератури. Таких бібліотек було 12 – за числом повітів, а ящиків було стільки – скільки сіл у повіті [21].

Товариства грамотності, які існували майже в усіх містах Київської губернії, відкривали бібліотеки і хати-читальні, які одночасно були й культурними центрами на місцях. Одним з найактивніших було

Київське товариство, де діяли бібліотеки, хати-читальні, спеціальна малоросійська комісія, яка готувала до друку видання педагогічних творів М. Вовчка, С. Русової, І. Косача тощо. Для сільських народних бібліотек, заснованих Київським товариством грамотності, існували свої правила, згідно з якими вони засновувалися при церквах, опікунствах та братствах, волосних правліннях та при училищах церковнопарафіяльних шкіл, а також при училищах, підвідомчих Міністерству народної освіти. Такі бібліотеки забезпечувалися спочатку за рахунок товариства або за помірну плату. Дозволялось також відпускати книги для новостворених бібліотек у кредит. Створені бібліотеки ввірялися завідувачам, які призначались Комітетом. Бібліотекарю дозволялось приймати кошти на пожертви і витрачати їх на благоустрій бібліотек, визначати порядок видачі літератури: в читальню або додому [22].

Дослідження статистичних звітів Земських народних бібліотек, дає підстави стверджувати, що фонди склалися з 7-ми розділів:

- духовно-моральна;
- з історії та географії;
- з географії та етнографії;
- з сільськогосподарських промислів та ремісництва;
- з природознавства та медицини;
- белетристики, тощо. Усього кількість земських бібліотек Київщини становила – 88 [22].

Отже, на початку XX ст. в Україні сформувалась своєрідна бібліотечна мережа, що складалась із трьох типів: спеціальні, публічні (*до цього типу відносились і народні бібліотеки-читальні*) та наукові, відповідно до мети їх діяльності, а також залежали від особи ініціатора та засновника.

Створення більшості народних бібліотек переслідувало мету підвищення народної грамотності (письменності) на позиціях російської мови та культури. Багато з них створювалися при початкових та середніх навчальних закладах повітових центрів. Ці бібліотеки існували на положенні шкільних бібліотек, однак, вони мали подвійну мету – забезпечувати навчальний процес і здійснювати загальну освіту народу, оскільки мали публічний доступ. Однак усі ці бібліотеки створювалися з метою контролю з боку російського уряду за станом народної освіти і не передбачали розвитку мережі бібліотек національного характеру.

7. Результати досліджень

Отже, аналіз архівних джерел та наукових праць дозволив стверджувати, що комітетські заклади розвинули своєрідну бібліотечну мережу народних бібліотек-читалень Київщини, що позитивно

впливало на можливості киян користуватися бібліотечною книгою. Але, їхнє підпорядкування Міністерству фінансів завдавало додаткового клопоту бібліотекарям із звітністю, бо звіт та бібліотечну статистику щодо комітетського фонду потрібно було вести окремо. Тому в діяльності даної мережі бібліотек зберігалися старі проблеми:

- вони створювалися на основі існуючої мережі шкільних бібліотек;
- їхній фонд був обмежений каталогом дозволеної для використання в народних бібліотеках літератури, причому їхнього постійного оновлення не відбувалося;
- фінансування було недостатнім та непостійним.

Незважаючи на низку недоліків, наприкінці XIX – на початку XX ст. народні бібліотеки Київської губернії пройшли етап становлення та розвитку, відіграли значну роль в освіті народу. Через книгу та інші масові заходи вони здійснювали пропаганду української мови, літератури, ідеологічну пропаганду за самостійність України.

8. Висновки

Результати проведеного дослідження дають підставу зробити такі висновки:

1. Підсумовуючи вищесказане, ми можемо зробити висновок про те, що народні бібліотеки-читальні – безкоштовні загальнодоступні позашкільні заклади освіти, які забезпечували засвоєння та закріплення знань і навичок з основ наук (переважно у вільний час) широких верств трудового населення міста і села; сприяли розвитку їхніх нахилів та інтересів, задоволенню потреб у певній сфері діяльності; допомагали соціалізуватися у суспільному житті шляхом набуття знань.

2. Здійснивши ретроспективний аналіз архівних джерел та наукових праць, дійшли висновку, що просвітницькі та громадські організації розвинули своєрідну бібліотечну мережу народних бібліотек-читалень Київщини дореволюційного періоду. Вони надавали допомогу читачам у боротьбі з неписьменністю, у самоосвіті, сприяли вдосконаленню навичок грамотності, забезпечували культурне дозвілля городян та жителів навколишніх сіл, широко популяризували знання і досягнення з різних галузей науки.

3. Таким чином, дійшли висновку, що просвітницькі та громадські організації намагалися прищепити широким прошаркам населення інтерес до наукових знань, до історії рідного краю, до досягнень національної культури, бажання поліпшити своє життя, для чого вони активно організовували та розгортали діяльність народних бібліотек-читалень, проводили театральні вистави та лекції.

Література

1. Айвазян, О. Б. Народні бібліотеки Подільської губернії наприкінці XIX – на початку XX століття [Текст]: зб. наук. пр. / О. Б. Айвазян // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – 2014. – № 22. – С. 129–134. – Режим доступу: http://lib.khnu.km.ua/about_library/naukova_robota/2014/aiv_nar.htm
2. Айвазян, О. Б. Бібліотеки освітянських закладів Подільського єпархіального відомства другої половини XIX – початку XX століття [Текст] / О. Б. Айвазян // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана

Огієнка. Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство. – 2010. – № 2. – С. 123–136. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nprknuibok_2010_2_15

3. Мілясевич, І. Бібліотеки Волинського Опікунства про народну тверезість (кінець XIX – початок XX ст.) [Текст] / І. Мілясевич // Бібліотечна планета. – 2007. – № 4. – С. 21–24.

4. Шандра, В. С. Народні бібліотеки [Текст] / В. С. Шандра // Енциклопедія історії України. – К., 2010. – Т. 7. – С. 194.

5. Соломонова, Т. Р. Народні бібліотеки та читальні комітетів піклування про народну тверезість (на прикладі Вінницького повіту Подільської губернії) [Текст] / Т. Р. Соломонова // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство. – 2010. – № 2. – С. 180–190.

6. Лучка, Л. М. Перші бібліотеки Катеринослава [Текст]: зб. наук. пр. / Л. М. Лучка // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження. – 2015. – № 13. – С. 146–153.

7. Словарь библиотечных терминов [Текст] / ред. О. С. Чубарьяна. – М.: Книга, 1976. – 224 с.

8. Пругавин, А. С. Запросы народа и обязанности интеллигенции в области просвещения и воспитания [Текст] / А. С. Пругавин. – СПб.: Типография И. Н. Скороходова, 1895. – 547 с.

9. Знищенко, Н. П. Бібліотеки як осередки культурно-просвітницької роботи у діяльності «Київського товариства Грамотності» (1882–1908) [Текст] / Н. П. Знищенко // Вісник Книжкової палати. – 1997. – № 11. – С. 31–35.

10. Каппелер, А. Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад [Текст] / А. Каппелер. – Львів: Видавництво УКУ, 2005. – 372 с.

11. Отчет о деятельности Киевского Общества Грамотности за 1906 год [Текст]. – К.: Типография 1-й Киевской Артели печатного дела, 1907. – 99 с.

12. Отчет о состоянии и деятельности Киевской (2-й) гор. бесплатной народной читальни им. А. С. Пушкина за (1901–1905) гг. [Текст]. – К., 1906. – 46 с.

13. Отчет о деятельности Киевской (3-й) гор. бесплатной народной библиотеки-читальни им. В. А. Жуковского за (1903–1904) гг. [Текст]. – К., 1905. – 27 с.

14. Пояснительная записка к плану предполагаемого к постройке в г. Киеве передвижного павильона для продажи книг с передвижными народными читальнями как одно из средств для религиозно-нравственного просвещения простого русского православного населения Юго-Западного края [Текст]. – К., 1889. – 26 с.

15. ДАКО [Текст]. – ф. 10, оп. 1, спр. 261, арк. 155.

16. ДАКО [Текст]. – ф. 351, оп. 1, спр. 48, арк. 4–69.

17. ДАКО [Текст]. – ф. 354, оп. 1, спр. 16.

18. ДАКО [Текст]. – ф. 354, оп. 1, спр. 16, арк. 100.

19. ДАКО [Текст]. – ф. 354, оп. 1, спр. 16, арк. 54.

20. ДАКО [Текст]. – ф. 1239, оп. 5, спр. 305, арк. 41.

21. Статут народної бібліотеки-читальні Київського товариства грамотності в м. Києві [Текст]. – Статут, інструкції і положення Київського товариства грамотності. – 1899. – С. 11–14.

22. ДАКО [Текст]. – ф. 1239, оп. 5, спр. 208.

Рекомендовано до публікації д-р пед. наук Сотська Г. І.

Дата надходження рукопису 13.03.2017

Шарошкіна Наталія Геннадіївна, молодший науковий співробітник, відділ андрагогіки, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, вул. М. Берлінського, 9, м. Київ, Україна, 04060

E-mail: sharoshkinan@gmail.com